

I. 605.107/61

Амосвiта

Ч.

61.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Погляд на її історичний розвиток

(з образками)

Написав

ВАСИЛЬ ВЕРНИВОЛЯ

Ціна 35 гр.

Виходить одна книжка
кожного місяця.

на
рік

П. ОБАЛЬ

1934

Переписка Адміністрації

Проситься всіх дотеперішних передплатників „Самоосвіти“, щоби в час прислали свою нову передплату на рік 1935 в сумі 3 золотих.

Так, як в попередних роках, так і тепер слідуючу книжку ч. 62 за січень одержать тільки ті передплатники, які зложать в час передплату.

Книжку ч. 62 вишле адміністрація дня **28/1 1935.**

Спішіть ся з вплатою 3 зол. на 1935 рік.

Пізніше буде адміністрація дочисляти 10 гр. за кожную книжку вислану не в своїм речинці.

Яким способом без школи здобути повну освіту?

Треба негайно передплатити видавництво

КНИЖОК

„САМООСВІТИ“!

„САМООСВІТА“ видає вже п'ятий рік наукові книжки по пляну народніх університетів.

Дотепер „САМООСВІТА“ видала книжки в такім порядку:

В 1930 році видано такі книжки :

1) Що таке самоосвіта і як до неї братися? Порадник, як самому вчитися. Друге видання.	Ціна 35 гр
2) Чого земля потребує? Зимовий господарський курс дома	35 "
3) Великий зрив. Нарис історії української революції, ч. I.	40 "
4) Культурна людина. Наука про те, як жити з людьми, в читальні і т. д. Друге видання	40 "
5) Наш світ. Земля, сонце, місяць, планети і зорі; їх вигляд та рухи. Друге видання	45 "
6) Боротьба світів на Україні. Історія української революції, ч. II.	40 "
7-8) Тайни природи. Початки хемії. Друге видання.	80 "
9) Історія Галичини в рр. 1918 і 1919. Історія української революції, частина III.	60 "
10) Слово до молодих людей. Друге видання	35 "
11) Чоловік та жінка. Про полове життя та полове хороби.	60 "
12) Розвиток життя на землі. Наука про те, як розвивалось життя на землі від найнижчих створінь до найвищих	40 "

В 1931 році появилися такі книжки :

13) Опис землі. Як виглядає земля? Наука географії, ч. I.	40 "
14-15) Які є народи і держави на землі? Наука географії, ч. II.	70 "
16) Атлас "Самоосвіти" Збірник мап. (Сконфісковано цензурою, а тому цієї книжки нема). Замість цієї книжки видано нову по конфіскації під порядковим числом 21.	

17) Причини світової війни. Історія світової війни, ч. I.	45
18) Криза світового господарства. (Чому тепер є господарська скрута?). Друге видання.	45
19) Як провадилася світова війна? Історія світов. війни, ч. II.	45
20) Основи життя. Наука про те, з яких малих клітин складається кожне живе тіло. Друге видання.	40
21) Атлас „Самоосвіти“. Збірник мап, статистичних образів і краєвидів. Нове видання по конфіскації.	60
22) Про найстарші часи людського життя на землі. Всесвітня історія, частина I.	45
23) Велика Україна в огнях. Історія україн. революції, ч. IV.	35
24) Царі і люди. Історія революції в Росії, часть I.	50
25) Історія старинного сходу. Всесвітня історія, ч. II.	35

На рік 1932 появилися такі книжки :

26) Між двома морями. Історія старинного Вавилону, Жидів і Персів. Світова історія, частина III.	35
27) Як повстає життя? Нарис біології, частина II.	35
28) Як упала царська влада в Росії. Нарис історії революційного руху в Росії, частина II.	35
29) Як дійшли большевики до влади? Історія революції в Росії, частина III.	40
30) Історія землі. Як творилася наша земля? Наука геології	35
31) Країна сонця й радості. Історія старинної Греції. Світова історія, частина IV.	40
32) Людина і машина. (Як збудоване людське тіло та як воно працює?).	35
33-34) Сила п'ястука й сила духа. Велич й упадок старинного Риму. Світова історія, частина V.	70
35) Сила, праця, машина. Наука фізики, частина I.	40
36) Як гасли вогні. Історія української революції, частина V. Доба диктатур	40
7) Під владою двох мечів, Світова історія. ч. VI.	40

В 1933 році вийшли такі книжки :

38) Світ звірів. Зоологія або наука про тварини. Частина I. Як збудоване тіло тварин від найменших до найбільших і як вони до себе подібні.	40
39) П'ятьсот літ старої української держави. Історія українського народу, частина I.	45

ВИДАВНИЦТВО „САМООСВІТА”

основане при співучасті

УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО СОЮЗУ

Відділ історичних наук

Ч. 61.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Погляд на її історичний розвиток

З 12 портретами визначних українських
письменників

Написав

ВАСИЛЬ ВЕРНИВОЛЯ

.....
Ц І Н А 35 гр.
.....

Л Ь В І В Г Р У Д Е Н Ь 1 9 3 4

Накладом „САМООСВІТИ“, кооп. з обм. відп.

5.605.707/61

Що є в книжці?

Що таке література?	стор. 3
Староукраїнська література	" 4
Середньоукраїнське письменство	" 9
Відродження на Лівобережжі	" 19
Відродження на Правобережжі	" 24
Відродження в Галичині й на Буковині	" 26
Шістдесяті роки на Наддніпрянщині	" 28
70-ті роки. Заборона укр. письменства	" 29
Драгоманів — реалісти — Франко	" 32
Дев'ядесяті роки	" 34
Пізніші письменники	" 38
Післявоєнна література	" 39

Увага: Перед читанням цієї книжки прочитайте Історію України (Книжки „Самоосвіти“ чч.: 39, 43, 48, 49 і 60).

Що таке література, письменство і словесність?

Є два роди книжок: одні зветься „науковими“ а другі містять всякі оповідання, байки, вірші й таке подібне. Наукові книжки викладають здобутки наукових дослідів: про тайни природи, про давні часи (історію), про господарські справи і т. д. Книжки, які містять оповідання й повісти, звичайно називають красним письменством або літературою. В тих оповіданнях, хоч події й особи іноді видумані, то проте й там описане, гейби змальоване в красних образах, правдиве життя: як люди жили й живуть, як борилися за свої думки і за краще життя. Людей, що пишуть такі твори, зветь письменниками.

Не всі такі твори є списані у книжках. Чимало таких оповідань, казок, віршів і пісень переходить із уст до уст, з покоління на покоління. Від батьків їх переймають діти і переказують далі, своїм наступникам. Такі твори звемо усною словесністю.

Письменство й усна словесність це все разом література. Література в кожного народу така, яке його життя. В літературі маємо слід того, яку долю переживало громадянство, добру чи лиху, спокійну чи бурхливу. І тому література має таксамо свою історію, як усе инше людське життя.

В літературі звичайно одрізняють два роди творів: поезію або „поетичні твори“ і прозу або „прозові твори“. Звичайно кажуть, що поезія, це твір, складений віршами (наприклад пісні), а проза, це оповідання звичайною мовою, незв'язаною до складу. Але в цім не вся правда, бо головна прикмета поезії, це те, що вона діє переважно на почуття й уяву, а проза на розум.

Деякі твори є писані так, що їх можна представляти в театрі. Такі твори звемо драматичними. Веселі — це комедії, поважні — це драми і трагедії.

Староукраїнська література.

Письменство почалося в нас тоді, як у нас люди дістали змогу бути письменними, себто з введенням християнства. А словесність українська ще старша. Вона сягає тих часів, коли люди в нас жили родами, коли почитали природні сили за богів, величали сонце, справляли на його честь свята. Ясно, що з таких давних часів усі ці твори такими, як їх тоді уклали, не позалишалися. З приходом християнської віри багато попереплутувалося: своїх природних богів (сонце, вітер, зорю, місяць) народ поперемішував із християнськими святцями; тепер уже нераз і не пізнати, що собі колись народ думав, співаючи та своїх богів вихваляючи.

А проте з наших давніх пісень, що в нас іще й досі співають на Різдво й Новий Рік (колядки, щедрівки), чи на Великдень (гагілки), чи на Купала — так і відгонить дуже старою давниною. Тоді в нас величали сонце, як у силу вбиралося (більш-менш, коли в нас тепер припадає Різдво), як сила його вже була велика (на весну), а то й як вона спадала (на Купала). Таксамо старовиною заносить від деяких обрядових пісень (весільних). Вони переносять нас у ті часи, коли в родині головою була мати, не — батько. Тоді треба було купувати молоду, чи платити за неї викуп. З того в нас позалишалися тільки обряди, а в ті давні часи, що про них пісня співає, це була справжня дійсність. І на громадський, і родинний давній лад натякують ці пісні стародавні. Ми вже тепер і не все розуміємо. А з казок, чи переказів ми ще й тепер можемо перехопити, який був світогляд у наших давніх предків, чим жили вони та чим дихали. Правда, багацько з цих казок і не вродилося на нашій землі. Такі казки, чи байки, чи перекази часто мандрують від краю до краю, від народу

до народу. Кожний народ перетворює їх по своєму, переробляє, достроює до своїх поглядів, думок, почувань. А проте і з них можна дещо витягти про життя наших людей у старовину. Деякі такі перекази, чи оповідання, з княжих уже часів, перейшли від нас на північ, і там їх до сьогодні співають Москалі (біліни). А деякі із народніх уст дісталися до літописів, і літопис їх ізберіг від загину. Це головно перекази про основини наших міст (Києва — оповідання про перевізника Кия, Переяслава — оповідання про Кожемяку, про Золоті ворота і т. д.).

А старе українське письменство, як ми вже сказали, почалося з початками письма на Україні, в десятому віці. Тоді наші предки почали цікавитися грамотністю, самі робилися письменними й користали з того всього, що нам позичена грамотність приносила.

Ця грамотність була звязана з християнством. А що християнство Україна дістала з Візантії (Греції), то й наші перші грамотні люди годувалися тою духовою поживою, що нею жила Візантія.

Спершу приходили до нас із Візантії книжки грецькі, бо й перше духівництво в нас були — Греки. Але згодом уся візантійська вченість дісталася до нас через Болгарію. А в Болгарії вже в IX. віці процвітало християнське письменство. Там повстало багато перекладів із грецької мови на болгарську, болгарські царі (н. пр. Симеон) підтримували вчених людей, дбали про те, щоб та вченість ширилася. Стара болгарська мова цих творів, хоч і нерідна нашим передкам, усе ж була для нас ближча, ніж візантійська. Тимто й візантійське письменство приймалося в нас староболгарською мовою. Треба знати, що й усі тодішні славянські мови не так то й дуже відбігали одна від одної, як тепер. Не дуже так і різнилася тоді

староболгарська мова від староукраїнської. А далі ті різниці, які були, ще більш вигладжувались, бо Українці староболгарські значки на своє нагинали, та ще до староболгарських слів свої додавали, що так і здавалося їм, що це їх власна, рідна мова. Вони, читаючи староболгарські твори, вдумувалися в їх мову, пробували нею говорити, а як починали нею писати, то вживали вже тільки такої мови.

З Болгарії приходили на Україну не тільки богослужбові книги, але ж і різні збірники з різними штудерними назвами (Пчола, Золотий ланцюг, Ізмарагд і т. д.). В цих збірниках була зібрана вся тодішня мудрість, що цікавила людей. Звичайно — нова віра їх теж цікавила. Але ж самої науки церкви їм тут було мало, не задовольняло їх і все те, що оповідало письмо святе. Тимто люди дуже вподобали собі оповідання, що доповнювали новий і старий завіт. Такі оповідання церква заборонювала. Але вони тайкома розходилися між народом, і вони так і звалися „тайні твори“ (з грецька: апокрифи).

Та ще цікаві були для тодішнього читача повісті про славних людей, що воювали з різними перешкодами та перепонами. Таких людей тоді змальовували як великих борців за віру Христову, хоч вони ніколи христіянами не були (н. пр. Александер Великий, македонський цар). Їм придавали багато чародійної сили. Не треба забувати, що це було глухе середньовіччя. А тоді, як розпаношилися були забобони, то все, від чого відгонило чудодійним, надприродним, мало для людей велику принаду.

Ось чим жив український читач одинацятого чи дванацятого віку. Все це були твори занесені з чужини. Це були книжки, що звалися то „слова“, то „житія“, то „поученія“, „посланія“, „хожденія“, „збірники“, і все це було запозичене з ві-

зантійських джерел та просякнуте релігійним світоглядом. З цих книжок видно й візантійську вченість, далеку від думок тодішнього нашого громадянства.

Але згодом бувають і твори ближчі до нашого тодішнього життя. Тільки ж у одних і других творах можна вичитати думки, повні національних гордощів (Іларіонова похвала князеві Володимирові), думки повні любови до рідного краю, привязання до князів і їх роду, бажання, щоб земля руська як найкраще розвивалася. Події свого часу списували тоді письменні люди у книгах-літописах. З цих українських княжих **літописів** можна вичитати, який був політичний і суспільний устрій українських земель XI—XIII ст. Вони змальовують тяжкі бої за політичну незалежність рідного краю (галицько-волинський літопис). Та ще всі ті малюнки — не якась засохла фарба на полотняній дошці, а образки живими колірами змальовані, такі гарні образки, що від них очей не відірвеш.

До літопису ввійшли й усякі народні оповідання та перекази. А ті, що літопис складали, були люди приєднані до нової віри, вони нею захоплювалися, то й дивилися на все й оцінювали все так, як їм підказувало їх релігійне життя. І не лише вони, а майже всі тодішні письменники. Тимто, н. пр. ігумен Данило з XII ст., що ходив до Єрусалиму, був гордий, що міг покласти свічку на Христовому гробі від України. Він дуже докладно вимірює ширінь і височінь Христового гробу — та чим іще било тоді його українське серце, ми так і не можемо довідатися з його „Хожденія“. І „Поученіє дітям“, що його склав український Володимир Мономах на те, щоб княжичі знали, як кермувати політичними справами, і це „поученіє“ повне журби за долю рідної землі, пройняте наскрізь релігійним духом. Тільки на велику честь нашому князеві треба піднести, що його поука

просякнута наскрізь людяністю. В його ж грецькому зразку, на основі якого Мономах написав своє „поученіє“, аж рябіє від усяких жорстокоостей...

Єдиний наскрізь світський твір староукраїнського письменства — це величава поема про похід князя Ігоря на Половців 1185 до 1187 року. (**Слово о полку Ігореві**). Він відбігає від усього, що написали в нас у тій „золотій добі“ наші старі письменники. Невідомий великий поет полишив нам високопоетичний твір, де описав нещасний похід українських князів. Крізь нього проходить гаряче бажання, щоб єдналася земля руська, щоб не кували коромоли князі, щоб не доводили її до ганьби. В поемі борються між собою ще два світи, давній поганський і новий християнський, день бореться з ніччю, ясні сили, опікуни української землі, з чорними — її ворогами, Половцями.

Коли читати цю поему, то здається, що писав її не 700 років тому незнаний співак, а що вона написана недавно. Бо в ній вічно живі образи, вислови, думки. „Слово о полку“ — найкраще, що дала наша поезія до часів Шевченка.

Та „золотому вікові“ українського старого письменства поклала кінець татарська навала в XIII віці. Правда, подібні твори, що в передтатарській добі, пишуть далі. Тільки творів цих менше. Переписують наново та перероблюють давніші улюблені твори (н. пр. київський „Патерик“, збірник життєписів київських святих, тощо), роблять нові переклади, приходять шораз нові й нові апокрифи та повісти (про Варлаама й Йоасафа, тощо).

Розуміється, що книг тих було дуже мало, бо друкарської штуки ще не знали, і все треба було переписувати руками.

Середньоукраїнське письменство.

Але ж поволі затрачується звязок із Грецією. Галицько-волинські землі й так уже ввесь час мали до діла з Заходом. А в XIV. віці вони входять у склад Польщі. Тим самим вривається зовсім звязок із Московщиною, що далі довго ще живе всім візантійським добром, що їй передали були українські землі. Сама ж Візантія через політичні події тратить для України свою вагу. В XIV. в. балкансько-славянські краї заливають Турки й відрізують наші землі від Візантії. Нарешті й вона сама паде в нерівній боротьбі з сильним ворогом, 1453 року. Царгород загарбують Турки.

А тимчасом по Заході Європи, з якою через Польщу Україна входить у ближчий сутик, починають нуртувати нові думки. І ті думки цілком змінюють світогляд людей. Турки вигнали з Царгороду багато грецьких учених, вони перейшли до Італії та перенесли туди багато книг. У Італії вони спричинили відродження давнього грецького й латинського письменства з його думками про права людини (гуманізм). Ці думки почали скоро ширитися, так, що люди почали цілком инакше дивитися на світ. Саме в той час відкрили Америку, винайшли спосіб друкувати книги, освіта почала ширитись у ширших колах — і все це зовсім перемінило людські погляди. Захиталася віра у всемогутність упривілейованих досі людей. Книжка, що її могли мати тільки ченці та багаті люди, через друк стала дешевіша й кожному доступна. Колишне лицарство з його дотеперішнім способом воювання заступив звичайний чоловік, бо щоб стріляти, на те не треба ціле своє життя вправлятися в воєнному ремеслі. Підприємливих людей охота пізнати світ жене світами. Зростає значіння міст. Міщани добиваються собі прав.

До того всього зростає невдоволення господар-

кою духівництва. З Чехії через Польщу протискають-ся думки прихильників Яна Гуса, Гуситів, що почали бій із римською церквою. Разом із цими думками виростає пошана до мови простого народу, якої досі в письменстві не вживали. Релігійні пісні Гуситів (покаянницькі) та деякі богослужбові книжки починають перекладати в нас на мову, зближену до народньої. За Чехами і в нас появляється переклад євангелія на таку мову (**Пересопницьке євангеліє** 1556--1561). Головна думка перекладача була — щоб і прості, посполиті люди теж могли зрозуміти слова євангелія. Такі думки ширив і гуманізм, і з них виросла перша „біблія руська„ Білоруса **Скорини**, щоб, мовляв, і звичайна людина могла її читати, бо ж тоді вже церковної люди не розуміли, не розуміло її вже й духівництво. А як пізніше почала ширитися по світі наука Лютра, як Лютер домагався, щоб кожний міг читати св. письмо зрозумілою мовою, та ще й сам дав німецькому народові Біблію зрозумілою мовою, то ніщо у світі не могло спинити вже людей: всі народи взялися за переклад св. письма на народні мови. Від думок Лютра (реформації) не могла відгородитися Польща. Багато навіть великих магнатських родів явно стало по боці лютеран.

У XVI. віку появляється заходом польських протестантів й перший польський переклад письма святого й розходить ся по найдалших закутинах держави. З Польщі всі ті думки проходять до нас теж. За прикладом Польщі далі перекладають чи євангелія, чи цілу Біблію на таку мову, що близька була і для нас, Українців, і для Білорусів (В. Негалевський, С. Будний). У повітрі почувся подих чогось нового. Але проти прихильників Лютра (протестантів) виступили Єзуїти — на те їх прикликали до Польщі. Ціла Польща заворушилась. Почався великий рух: католики і протестанти поборюють одні одних проповідями,

прилюдними розправами та видають одні на одних книжки. Тоді й католики видали польську Біблію. Незабаром католики через свою школу, та при допомозі уряду перебороли протестантів. А тоді вони звернулися на Україну, проти православних. Починається оборона своєї віри. Вже не так може самої віри, як тих прадідних звичаїв, що були звязані із вірою.

В українській церкві був виборний лад, у ній велике слово мали і світські люди, і тому люди стали за свою церкву. Перед у цій оборонній боротьбі вели спершу українські пани, що їх іще не полатинщили (кн. Острозький). Але як панів не стало, то до боротьби стало міщанство, в братствах зорганізоване. Їх учителями — стали самі противники. Вони виховували своїх борців у школах — то треба було заводити свої школи, і в них підучувати своїх борців. При тому школи мусіли бути такі самі, як у противників, таксамо владжені. Тимто незабаром ціла Україна покритася мережею шкіл. Їх закладали спершу пани (Острозька Академія), а потім міщани (братські школи). І цікаво — повставали вони спершу там, де була найбільша небезпека національних утрат — у Галичині (Львів), на Волині (Луцьк), на Поділлі, на Білій Русі — а далі в Києві. І в Києві вдалося (1632 р.) утворити таку школу (Могилянська Академія), яка не потребувала соромитись перед школами єзуїтськими.

Тоді були в Польщі такі часи, що без латинської мови обійтись не можна було. Це була мова уряду, кожний письменний чоловік нею розмовляв. Тимто й наші школи звертали велику увагу на цю мову, вихованці наших шкіл мусіли її знати. Але ж мова нашої церкви була — давня староукраїнська, себто староболгарська, хоч уже добре поукраїнішена, звали її словенською. Тому й вона була предметом науки в наших школах. Таксамо і грецька.

Все інше було, як у католицьких, єзуїтських школах. А все ж різниця була: єзуїтські школи були для шляхти, панів, а братські школи приймали дітей без різниці стану та ще при тому дуже додивлялися, щоб таких різниць у школі при науці не робили...

Противник воював друкованим словом. Тимто й наші люди подбали про те, щоб були свої друкарні. Славна була друкарня в Острозі — та не було в XVI—XVII в. братства, що не мало б своєї друкарні (бували вони й по селах!). А друкарні друкували все, що було потрібне для оборони народу: церковні книги, яких було треба для церкви (Острозька Біблія 1580—1581), шкільні підручники для шкіл (н. пр. граматики чи грецької мови, чи церковно-славянської), віршовані твори, богословські, історичні, то-що.

З кінцем XVI. ст. Україну розділила на два ворожі табори — релігійна унія в Бересті (1596). Сильний наступ латинської церкви (це було тоді рівнозначне з польщиною) на Україну довів до того, що частина українських церковних достойників почала схилюватися в бік церковної злуки з Римом (Іпатій Потій), і справді до такої унії дійшло в Бересті. Ми тут не займаємося справою, як воно до того дійшло. Це справа української історії, і зокрема історії церковних рухів. Для історії нашого письменства важне тут те, що берестейська унія полишила великий слід у нашій літературі XVI—XVII в. І прихильники (Потій) і противники унії висловлювали свої погляди друкованими книгами. Там вони не тільки доказували одні одним (полемізували), що їх правда, але в багатьох випадках давали волю своїм почуванням. Тимто деякі з таких творів (полемічних) визначаються великим патріотизмом. Крім того вони кидають світло на тодішні політичні й суспільні відносини. Такий „Тренос“ (Плач) **Мелетія Смотрицького** —

це високо поетичний твір. Його й досі можна прочитати з захопленням, так він нас ізворушує жалем над тим, як Україну покидають свої люди й робляться її ворогами. А як читати „послання до всяких станів“ на Україні, що їх склав загорілий ворог тодішньої шкільної науки, борець за старе богочестіє **Іван Вишенський**, то забуваєш, що перед тобою пізніший атонський чернець*). Тобі здається, що це невблаганний поборник несправедливого тодішнього суспільного ладу. Вишенський не знає пошани для тодішніх наставників церкви. Своім пламенним словом картає панство, що „по кількадесят полумисків розмаїтими смаками ...пожирало, а хлопам казало з одної мисочки поливку або борщик хлебтати“! Все це твори дуже живі, ще й сьогодні.

Та є й (і то більше) такі письменники з тих часів, що їх твори далеко відбігають від життя. Ще з „учительних евангелій“ (науки, побудовані на текстах евангелій) та з проповідей (Галятовський, А. Радивилівський) можна хоч дещо схопити з тодішнього побуту. Але ж ні з них, ні з богословських великих творів не дізнаєшся, чим, поза богословськими діячами, дихав тоді український народ. А не треба забувати, що це був час великого народнього здвигу, час національної революції, яка перекотилася була від низів Дніпра по Перемишль та Замістя! В одному тільки творі письменник і вчений Й. Галятовський просить „чительника ласкавого“, щоб вибачив йому за помилки у книзі, бо, мовляв, коли її друкували, то „більше єсмо утікали“, ніж друку пильнували. Зате в таких творах позбирані дуже докладно, н. пр. усі

*) Гора Атос — у Греції. Туг кожний православний народ (отже й Українці) мав свій монастир. Туди йшли спасатися ченці. Хто туди йшов, замикався в печері й там уже вмирав.

чуда Матері Божої („Небо нове“ Й. Галятовського). В тій грубій книзі наведені різні докази, що Сабета Цві (такий жидівський діяч, що тоді появився) не є ніякий Месія. А тимчасом такі зжидоватілі, що появилися були на Україні, мали теж для письменства свою вагу. Вони відкидали дотеперішні церковні книги, зате давали спроби перекладів книг Старого Завіту мовою зближеною до народньої, перекладали наукові книжки й т. д.

Але ж дивуватися тому всьому нема чого: такими творами боролися за існування нації тодішні книжники, як шаблюю за те саме боролися — козаки і простий народ. Були діячі, що однаково брали участь у одному і другому.

Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний переводив організацію козацького війська, й рівночасно — добивався віднови православної організації церковної.

А гетьман Мазепа був войовник і опікун церковного мистецтва, добродій київської тодішньої науки. Й рівночасно — автор патріотичних віршів: „Всі покою шире прагнуть“, „Ой, біда чайці“.

Зате, н. пр. митрополит **Петро Могила** (проповідник, вчений богослов, педагог) великий організатор та письменник й церковного життя, полишив по собі для народу нестертий слід: він створив вищу школу в Києві, а ця школа дала Україні організаторів політичного, військового й наукового життя: з неї виходила військова старшина, політичні діячі, вчені, письменники й т. д.

В цій школі виховалися **козацькі** літописці, сучасники й учасники великих подій Хмельниччини (Самовидець, Величко, Грабянка). Їх **літописи** — до 40 років XIX віку не друковані! — це не тільки джерело до історичних подій XVII в., а й вірний образ почувань і думок нашого громадянства з тих бурхливих часів. Те саме треба сказати про низку **денників** (діяріїв). Їх вели діячі гетьманської України, в себе дома (Ханенко, Маркович і ин.)

в часах для України нероз дуже й дуже важких, і ніхто з них і не сподівався, що вони колись божий світ побачать. Найцікавіший із таких недрукованих історичних творів, це „Історія Русів“ із кінця XVIII. ст. Тоді вже Москва знищила українську волю, і з твору видно, чим жила й дихала тоді українська інтелігенція, як вона жалувала за давніми часами й як гірко нарікала на Москалів.

Мова всіх творів із тієї доби сильно відрізняється від мови письменства княжих часів. Тоді письменники вважали, що староболгарська мова та сама, що й староукраїнська. А тепер мала вона дуже багато народніх висловів, у її будові, у граматиці переважали вже закони живої народньої мови. А проте сліди церковщини в ній іще не пропали, головню—у творах наукових. Крім того, до творів наших письменників попадало багацько польських слів. Польська мова вже дуже була розвинулася, її вживала в розмові часто й українська інтелігенція аз розмов вона переходила до письменства. Польської мови, як потрібної в державі, вчили й по наших школах. Багато українських письменників із того часу писали зовсім добре й по польськи (М. Смотрицький, Лазар Баранович, Й. Галятовський і ин.) Отак витворилася була в XVI. до XVIII століттях окрема українська письменницька мова — мішана. Вона мала граматичні закони народньої мови, в ній було дуже багато висловів народніх, але ж ці вислови чергуються то з польськими, то церковними, а у складі слів пахне дещо й латиною.

В тих часах у нас церковну мову вважали за святу, але ж уже — **чужу**. Для того щоб її зрозуміти, почали в нас уже від кінця XVI. ст. видавати словники, — найкращий П. Беринди (1627). Закони церковної мови вивчали в наших школах (відома граматика М. Смотрицького з 1618) нарівні з законами мертвої латини...

Вплив польської мови видний іще, крім того, на тодішній поезії (на віршах), що її плекали здебільша у школі. Не тільки спосіб тодішнього віршування — польський (письменники числили склади, а не ловили вухом того, щоб чергувалися наголошені склади з ненаголошеними), але й зміст тодішніх українських віршів відповідає тодішній моді в Поляків. Були це т. зв. звеличні вірші, з поклонами для визначних тодішніх людей, здебільша оборонців української справи, як її тоді розуміли (оди, панегірики). Не було тоді друкованого твору, де не було б такої віршованої присвяти. В ній звеличували достойника, що йому твір присвячували, його рід, його герб (шляхетську відзнаку), його вчинки лицарські, чи які інші. Бували й цілі довгі віршеві твори, що звеличували поодиноких діячів (К. Саковича на смерть Сагайдачного).

Та, побіч такої поезії, були відомі й вірші історичного змісту. Славили перемогу над Жовтими Водами, писали про берестецький погром, про облогу Відня, про гайдамаччину і т. д. Хто ті письменники — невідомо. Але деякі імена збереглися: Ів. Мазепа, Ханенко, Й. Шумлянський. Бували вірші й духовного змісту. Вони звязані найбільше з почитанням святих (канти). Все це поезія чутлива (лірична), здебільша пісні, для яких спів (мельодію) таксамо укладали невідомі музики, як невідомі письменники їх укладали. Імена деяких укладачів таких пісень збереглися н. пр. Дмитро Туптало, Василь Пашковський і ин. Пісні ці збирали в нас у „співанники“ й берегли по домах майже всіх письменних людей. До нас дійшло їх багато. В XVIII. ст. були спроби друкувати побожні пісні (Богогласник 1790). Через церкву такі пісні переходили в народ і робилися народніми. Деякі з них додержалися й до сьогодні (Пречистая Діво Мати, пісня про св. Миколу, про страсти

Христові й т. д.) Зокрема діставалися між народ церковні коляди, що їх складали ченці Василіяни, багато на польський зразок — і ці коляди витискали поволі старі українські колядки. Співанки перебирали часто лірники, головню пісні, що мали моральний підклад (про сирітку, про катування батьків і т. д.)

Сильно відбігають від таких пісень різдвяні та великодні вірші. Їх складали здебільша по школах, і поширювали їх учні братських шкіл або київської академії. Правда, в них говорилося про різдво та воскресення Христове. Але ж одне і друге в вірші було все звязане з тодішнім побутом на Україні. В них багато всяких жартів, дотепів, насмішок, глумливах натяків — які любило тодішнє суспільство, головню пани.

Тай так у тому часі розвинулася була досить багата насмішлива поезія (сатира). Вона виставляла у смішному світлі тодішній суспільний і політичний лад, викпивала тодішний побут. У одних із цих творів бачимо у кривому дзеркалі тодішнє селянство (Климентій Зиновіїв), у інших чути сердечний сміх із деяких звичок у духовенства (Іван Некрашевич), знов інші підіймають на глум московські порядки, ще з інших відзивається невдоволення з тодішніх життєвих поглядів (фільософ Григорій Сковорода), а то й проглядає оборона гнобленого мужика (Д. Братковський). Такі вірші були тоді такі улюблені, що поза ними не дуже звертали увагу на гарну світську чутливу поезію (головню любовну). Згодом виробився такий погляд, що українська народня мова найкраще годиться до насміхів.

Це пізнати в XVII—XVIII в. з української драми, що тоді гарно розвинулася. І драма взяла свій початок зі школи (учні мусіли давати драматичні вистави в часі відпочинку, т. зв. рекреацій). Повстав такий припис, що драма має складатися з двох

частей, поважної та веселої. Звідси пішла й назва для таких драм: їх звали трагедокомедія — напів сумна, поважна, напів весела. Поважна частина мусіла бути написана книжною мовою (дуже зближеною до церковнославянської — її звали славеноруською). Зате вставки між поодинокі дії були веселі — їх звали інтермедії, або ін-терлюдії. Їх треба було писати по народньо-му (перша така інтермедія Й. Гаватовича з 1619 р.) З осіб, що висгупали в українських інтермедіях, найбільш жартівливий, насмішливий, такий, що всіх перехитрював, обдурював, — був Запорожець, і він говорив на сцені чистою, народньою мовою (взагалі всі такі особи мали говорити своєю мовою). Драми такі бували історичні („Владимир“ Т. Прокоповича н. пр.), а то знов різдвяні чи великодні. Таких письменників, що писали такі драми, було в нас багато (Т. Прокопович, Митрофан Довгалевський, Юрій Кониський, Симеон Полоцький і т. д.) Багато з таких драм дійшло й до наших часів у переписах, бо їх грали на всіх українських землях.

Як виглядала така драма, показує найкраще наш **вертеп**. Він саме повстав у тих часах і зберігся й досі майже на всіх землях українських. Він теж складався з двох частин. Поважна відбувалася в горішій частині вертепу, де ляльки грали події з Різдва Христового, а весела — в долішній: там були події зі звичайного життя, виступав Жид, Поляк, Українець, Литвин і т. д.

Все це твори — **письменства** тої доби XV до XVIII ст. Та багата з тих часів і **словесність**.

Походи козацтва на Турків та Татарів, великі народні рухи XVII ст., визвольна боротьба, внутрішні соціальні непорозуміння, політичні утиски — все це найшло свій вислів у тодішній дуже багатій народній поезії. Її позбирали й записали щойно з початком XIX в., коли і в цілому світі,

й на Україні, прокинулося зацікавлення народознавством і народньою творчістю. Зпомежи творів народньої словесности з тих часів визначаються передусім чудові **народні думи**. Їх укладали вчені люди, близькі до подій, що в думах оспівані. Але імен своїх ті укладачі нам не залишили. Виголошували ці думи окремі народні співці, кобзарі, пригріваючи на бандурі.

Щодо свого змісту, то думи бували повчальні (про сестру та брата, про Олексія Поповича і т. д.), оспівували боротьбу з Турками й Татарами (про втечу трьох братів із Озова, про Самійленка Кишку й т. д.) головно тяжку неволю татарську (про Марусю Богуславку, невольницькі плачі й т. д.) Це були думи старші. Трохи пізніші змальовують часи Б. Хмельницького й добу після нього.

Відродження на Лівобережжі.

З кінцем XVIII. ст. наступили в житті українського народу важні зміни. Москва встигла знищити самоуправу Гетьманщини, зруйнувала Запорозьку Січ. Вона приєднала 1795 й ціле Правобережжя, що від 1667 було під Польщею. Три четвертини всіх українських земель найшлося у границях Росії, а тільки невеличку частину забрала з розділом Польщі — Австрія (1775). Вона прилучила й Буковину від Туреччини (1775).

Верхи українського громадянства на Лівобережжі, козацька старшина, почали зживатися з новим життям, приймали російську мову. — На правому березі освічена верства вже попольшилася — а народ по обох боках Дніпра був закріпощений.

А тимчасом Заходом Європи стрясла **французька революція**, з Наполеоном настали великі зміни на мапі Європи. У Франції народ скинув владу

шляхти і вожд французів Наполеон перекидав тронами. Народи, що досі не були самостійні, подумали, що як що до чого—можуть незалежність собі здобути. Прокидаються до життя славянські

Іван Котляревський

народи, повстають Чехи проти Німців, Хорвати проти Мадярів, Серби проти Турків, ворушаться Болгари. Починають говорити про те, чи б усім Славянам не сполучитися разом (славянофільство). У цілому світі будиться зацікавлення простим народом і його творчістю (етнографія). Починають збирати народні пісні. Роблять порівняння між правдивим чуттям, що його виявляє народня поезія, й тим штучним, що його викохували у своїх шко-

лах письменники (сентименталізм). Нові письменники наслідують народні пісні, дошуковуються краси в надзвичайних дивних а то й надприродних явищах, вивчають старовину в якій добачують красу (романтизм — назва від того, що це все прокинулося найперше в романських народів). Всі ці думки переходять на Україну та відбиваються на її письменстві. Воно і змістом і формою (мовою) з кінцем XVIII. ст. стає — народне.

Відроджується письменство насамперед у тій частині України, де були ще живі історичні спогади, де жили ще спомини про загарбану недавню волю, де збереглися давні звичаї — в колишній Гетьманщині, на Лівобережжі. Починає це нове письменство людина, що вийшла з козацтва, полтавець **Іван Котляревський** (1769—1838). 1798 року

появилася велика поема „Енеїда“, яку він „перелицював“ з Вергілія **чистою народньою мовою**. Але поважному творові латинського поета дав інше, насмішливе обличчя. Насмішливі вірші, як ми бачили, були до Котляревського в моді. Так само нічим новим не була в „Енеїді“ її народня мова. Тільки ж це був твір свідомого пусьменника й до того мистецький. Тимто його поява (1798) це переломова доба в українському письменстві. **Творець „Енеїди“ Іван Котляревський це справжній батько нової української літератури, писаної вже зовсім чистою українською мовою**. Твори Котляревського народні й національні. Крім Енеїди він написав „Наталку Потавку“, „Москаля чарівника“ і ин.

Він добре бачив, що дійшло вже до того, що мовляв, „чи Москаль, чи наш — все одно, всі одного батька, царя одного діти“, що „тільки в тім і разлиця, що одні дуже шпаркі, а другі смирні“. (Москаль Чарівник). Тимто як умів, обороняв тих „смирних“, та ще землякам нагадував їх таки розумну приповідку: „з Москалем дружи, а камінь за пазухою держи“. Перед земляками (панамі) то сміхом, то жартами він змалював той стан, у якому опинилася Україна з кінцем XVIII. віку. Він не щадив і їм докорів за те, що „людям льюготи не давали і ставили їх за скотів“, та згадував часи, коли було краще, коли того не робили (Енеїда). Котляревський своїми творами хотів показати український народ у правдивому світлі, а не як це робили Москалі, що бралися „по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду краю і не знавши звичаїв і повітря нашого“ (Наталка Полтавка)

Та земляки-пани Котляревського не зрозуміли як-слід. Вони читали його „Енеїду“, реготалися, а не знали, що самі зі себе сміються. Це пізнати по цілій низці письменників, що наслідували Котляревського. Це були здебільша земляки Котляревського — полтавці, Наслідуючи „Енеїду“,

вони переборщували у грубих жартах, а до головної думки цього твору таки не докопалися.

Щодо національно-політичних поглядів, то всі письменники того часу вмели погодити свою своєрідну любов до України з державним московським патріотизмом, та ще з царським депотизмом (цар — батько, Україна — мати!), Їх і панцизняний лад не колов у очі (дідич, мовляв, батько селян!). На їх погляд, треба тільки, щоб урядовці були справедливі, та щоб пан мав добре серце для селян — і все буде гаразд.

Видко це з творів полтавців наслідувачів Котляревського (все це — дрібні пани) й у слобожан. Ці слобожани згуртувалися до праці в Харкові після того, як тут 1805. р. заснували перший на Україні університет (російський) і почали появлятися різні альманахи та журнали, то українські то російські, але ж до українського письменства прихильні (н. пр. Український Вестник 1816 і інші). Найвизначніший із цього гуртка **Григорій Квітка-Основьяненко** (1778—1843), теж потомок слобідської козацької старшини, мав теж такі погляди. Алеж бо він гаряче любив Україну, її мову, її звичаї, її минуле, й мав чуле серце до — мужика. То він перший у цілій Європі вивів селян у повісти й заговорив про них із великою прихильністю до них. Його найкращі оповідання це: „Маруся“, „Сердешна Оксана“, „Козир-дівка“ й інші. Єдиний і з того гуртка **Петро Артемовський-Гулак** (1790—1865) забалакав про несправедливий крпацький лад (байка „Пан та собака“). Але ж ті письменники, хоч і годилися на тодішній лад, не закривали очей на всі ті безправства (хабарництво, постої москалів на селах, здирство), від яких терпів простий народ на Україні, та на ту безпросвітну темноту, в якій він проживав. Із цього погляду дуже цікаві байки **Євгена Гребінки** (1812—1848), які він назвав „приказками“. Той самий письменник виспівував російською мо-

вою колишню славу України і змальовував її в своїх російських повістях (у нас їх читають по українському, н. пр. „Чайковський“, „Золотаренко“).

Узагалі треба сказати, що про минуле України багато писали тоді по-російськи й самі Українці (Василь Наріжний, **Микола Гоголь**, Григорій Квітка і ин.) й Росіяни (Рилєєв, Пушкін). Усі ці російські твори про Україну мали теж свою вагу — будили національну свідомість. Були й польські письменники, що народилися на Україні, звали себе навіть Українцями, й теж багато писали про Україну (Богдан Залеський, Северин Гощинський, Міхал Чайковський і ин.). Хоч ці Поляки з України змальовували минуле України по-своєму, бачили в козаках великих прихильників Польщі, а дехто з них писав про таких козаків і по-українськи (Тимко Падура) то й ці твори теж мали для нас своє значіння, дарма що наше історичне минуле в них оспіване неправдиво.

З українських письменників із харківського гуртка писав теж дехто про наше минуле. — На примір: **Амврозій Метлинський** (1814 — 1870), оспівував могили (він і звав себе „Могилою“), тужив за давніми часами. І всі ці письменники знали твори народньої української словесности, захоплювалися нею, й коли з них дехто зневірювався щодо майбутности нашої мови (н. пр. Метлинський), то все ж вірив, що „пісня по світі лунає“. А треба сказати, що в тому часі вже видали були декілька гарних збірників народніх наших пісень (кн. Цертелєв, М. Максимович, А. Метлинський, і ин.). Пісні ці не тільки в нас робили велике вражіння, але й по цілій Славянщині. А думки про взаємність Славян між собою, що такі були тоді модні між західними й південними Славянами (Чехи, Серби, Хорвати) дскачувалися й до Харкова, й тут теж находили собі прихильників.

І полтавські й харківські письменники підтримують **український театр**. Вже І. Котляревський написав був два твори для театру („Наталка Полтавка“, „Москаль-чарівник“). А за ним інші пишуть драматичні твори — з народнього життя в дусі „Наталки Полтавки“. В усіх цих творах мають вагу і співи, вкладені між розмови. То вже пізніше трохи **Микола Костомарів** (1817—1887) спробував створити історичну драму (він писав іше й вірші по-українськи; по-російськи відомі його праці з історії України та повісти).

Відродження на Правобережжі. Т. Шевченко.

Щойно в 40 вих рр. XIX. в. літературний рух прокидається на правому березі Дніпра. Там Польща знищила за XVIII. вік Козаччину і з допомогою Росії криваво здушила протипанський і протипольський (протикатолицький) рух, відомий п. н. Гайдамаччини й Коліївщини. А 1795 р. Правобережжя злучила Росія з іншими українськими землями. Була тоді на правому березі ополячена інтелігенція та закріпощені селяне, що своїми історичними спогадами поза гайдамаччину не сягали.

Тарас Шевченко

Правобережжя сколихнув із сну геніяльний кріпак*). Із ним, із **Тарасом Шевченком** (1814—1861) українське письменство відразу високо піднялося. Слова його першої книжки, „Кобзаря“, зробили велике вражіння на українське громадянство, яке Шевченко назвав був „дядьками, няньками отечества

*) Геніяльний значить незвичайним талантом обдарований.

чужого". Шевченко змальовував колишню волю України і все порівнював давні часи зі сучасними йому. А в його часах люди позабували вже прославне минуле свого краю, погодилися з новим „отечеством“ і несли за нього шкуру і душу. Сам Шевченко вглиблювався у причини упадку волі на Україні (Великий Льох), картав панів за вчинки на мужиках, яких і „звір дикий не зробить“. Він яскравими колірами змальовував несправедливість панщизняного ладу й вогненным своїм словом протестував проти кріпацтва. Крім того, він виступав проти ненаситності російських царів, що відбирали вільним народам волю та ще на глум казали, що за те дають їм культуру (Кавказ). Та ще кпив собі з царату, який тільки і тримався „блюдолизами“ (Соң). У цілій низці поем Шевченко ставав у обороні матерей-страждальниць (Катерина, Відьма, Марія, Неофіти), які не знають ніяких жертв для своїх дітей, цілий вік для них і за них караючись (Наймичка). Шевченка заслав цар Микола I. простим вояком (заборонив писати й малювати) за політичні, протицарські поеми та за участь його в **Кирило-Методіїзському Брацтві**. Це брацтво (товариство) думало сполучити всіх Славян у одну державу, але так, щоб кожний славянський народ мав у тій державі волю (федерація). Це цікаво. Бо москалі теж хотіли такої злуки, але ж їх поет Пушкін рад би був, щоб „усі славянські річки злилися в московському морі“... На засланні повстали Шевченкові чудові „думки“ з неволі. Там поет виливає свій біль та тугу за рідним краєм та змальовує свою невимовну любов до України й до простого народу.

Шевченко й досі не перевищений український поет. Йому Українці на всіх землях, де вони живуть, завдячують те, що з маси несвідомих людей переродилися у свідомий народ, який знає, чого йому хотіти й куди прямувати.

Відродження в Галичині й на Буковині.

У Галичині відродження письменства вийшло від духовенства. Воно і природно. В тому громадянстві, що на нього з прилученням до Австрії складався „хлоп і поп“ — єдиною інтелігентною верствою був саме греко-кат. священик. У мурах греко-католицької семінарії у Львові, під впливом відродження в інших Славян та наддніпрянського українського письменства, повстала перша народня книжечка. Її склала т. зв. „Руська Трійця“ й видала 1837 р. під назвою „Русалка Дністровая“.

Маркіян Шашкевич

Душею „Руської Трійці“ був **Маркіян Шашкевич** (1811—1843), поет, і він єдиний залишився до кінця життя на народньому становищі. З його товаришів один (Іван Вагилевич) пішов на польську службу, другий (Яків Головацький) перекинувся на московський бік. „Руська Трійця“ наче вказувала той шлях, куди розходилася українська інтелігенція Галичини... Та тут треба зазначити, що Маркіян Шашкевич жив недовго,

написав небагато. Ті, що пішли його слідами (Антін Могильницький, Микола Устиянович) часто хиталися на всі боки. Після цих діячів визначніших письменників не було. То й не диво, що галицька суспільність у 50 рр. XIX в. кидалася на всі боки, доки не застрягла в 60. роках у москвофільському багні. А треба знати, що 50. роки — це час страшного назадництва, в Австрії не було вільної думки, всі додивлялися лише до того, що думає й каже уряд...

Серед такої темряви в 60 рр. XIX в. прийшли до Галичини твори Шевченка. Ними зараз же захопилася молодь, талановитіші письменники стали відразу на народній шлях (Володимир Шашкевич, Ксенофонт Климкович, Федір Заревич і інші) — письменство починає краще розвиватися. Цьому розвиткові сприяють нові українські журнали й часописи, що починають появлятися у Львові від 1862. р. („Вечерниці“, „Мета“, „Нива“, „Русалка“, пізніше в 70-их роках XIX віку „Правда“).

За Галичиною пішла двацять років пізніше й маленька Буковина, що від XIII в. була відірвана від решти українських земель. До перших українських організацій на Буковині (1869) дало почин українське православне священтство. Але ж ці організації були ненародні, москвофільські. Тимто такий великий і своєрідний талант, як „буковинський соловей“ **Юрій Федькович** (1834—1888) від цих організацій стояв одалік. Федькович — це поет вояцької долі, писав теж дуже гарні оповідання з гуцульського життя. Своїм світо-

глядом, що склався під впливом свідомих галицької молоді, він обіймав усі українські землі. Тими то своїми першими творами (1862) він зробив велике вражіння в Галичині, а щоб його зрозуміла Буковина, треба було чекати ще мало не двацять років (1884). Те саме було з братами Сидором і Григорієм **Воробкевичами**, талановитими поетами, яких у 60. рр. XIX в. знала добре Галичина, а не розуміла Буковина. До того Сидір Воробкевич допомагав своїми драматичними творами український

Юрій Федькович
в гуцульській парубоцькій
ноші

театру Галичині, що повстав 1864. р. (складав оперетки, це є веселі комедії зо співами, та мельодрами).

В тому часі й галицькі й буковинські письменники були взагалі під сильним впливом і давніших і новіших наддніпрянських письменників, що саме тоді почали були гуртуватися коло журналу „Основа“ в Петербурзі.

Шістдесяті роки в Наддніпрянщині.

Цей журнал зорганізував один із Кирило-методіївців, вернувшись з заслання — **Панько Куліш** (1861—1863) і довкола нього згуртував багато талановитих нових письменників. Рямці письменства тепер сильно почали поширюватися. Сам Ку-

Марко Вовчок

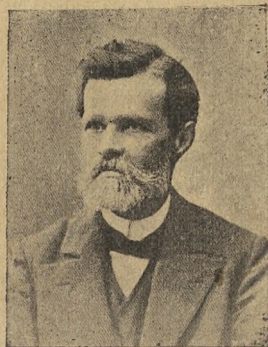
ліш, що знав дуже добре українську мову, крім поезій, які досі писали, та оповідань, та драм, дав нам першу історичну повість про боротьбу гетьманських козаків із запорозькими на Чорній Раді (1663) і переклади світових поетів і Біблії. Та перекладами (з грецької поезії) збагатив тоді наше письменство найталановитіший після Шевченка поет — **Степан Руданський** (1830—1873), пізніш **Петро Ніщянский**, а історичну повість (Марко Прокля-

тий) дав **Олекса Стороженко** (1805—1874). Стороженкові ж гумористичні оповідання та „Співомовки“ Руданського мають здебільша джерело в народніх насмішливих розповідках. **Анатоль Свидницький** (1834—1871) своєю повістю „Люборадські“ показав, як чужа школа виривала від нас людей, роблячи з них Поляків, чи Москалів. В „Оснві“ почав писати новий байкар, **Леонід Глібів** (1827—1893) та цікавий оповідач **Данило Мордовець** (1830—1905).

Новим чимось віє від віршів Я. Щоголева. Та всіх цих письменників із гуртка „Основи“ перевищила **Марія Марковичка** (1834—1907), znana більш під імям **Марко Вовчок** — своїми чудовими малюнками кріпацької недолі. Окремий, прикметний для Марковички спосіб писання (стиль), її чудова народня мова найшли таксамо наслідувачів, як найшла була їх Шевченкова поезія (О. Кулішева, П. Кузьменко, Ю. Федькович).

70 роки XIX. в. Українські повістярі. Театр. Заборова укр. письменства в Наддніпрянщині.

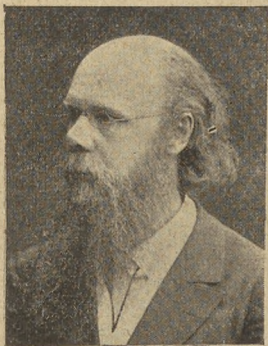
Та коли Марко Вовчок спиняється над життям селян за панщини, наших повістярів-сімдесятиків (Олександр **Кониський** 1836—1900, Іван **Нечуй-Левицький** 1838—1918, і передусім Панас Рудченко **Марний** 1849—1921) цікавить доля їх після скасування панщини на Україні, коли після „волі“ прийшла ще гірша економічна неволя. Перед нашими очима проходять викинені з села через безземелля люди. Їх геть чисто проковтує чи двір, де їх матеріально й морально визискують, чи місто, що цілком їх деморалізує, робить із них повних покручів, таких, що від села відстали, а до міста ніяк пристати не можуть. Та крім села, всіх трьох цих повістярів цікавить і життя нашої інтелігенції. Тільки у всіх таких творах, крім Мирного (Лихі люди), ті інтелігенти якісь мало живі люди, недіяльні, балакуни. Вони б'ються між поглядами всесвітнього т. зв. космополітизму та українського націоналізму, не знаючи, чи їм обій-

І. Нечуй-Левицький

мати своїм серцем ніби-то цілий світ, чи тільки свій народ (н. пр. Левицького „Над Чорним Морем“, почасті „Хмари“, Кониського „Юрій Горovenko“, „Грішники“).

Зріст української науки (відділ рос. географічного товариства в Києві 1873 р.) та гарний розвиток українського письменства став підозрілий для російського уряду. Він дає віру всяким наклепам та

Олександр Кониський

Михайло Старицький

доносам на український сепаратизм, себто думку відірвати Україну від Росії, й **царським указом із 1876 р.** забороняє всяке українське слово в межах колишньої царської Росії та ввіз українських книжок, друкованих поза нею.

Ясна річ, що цей дикий заказ убити українського письменства вже не міг. На те була Галичина, де в українських журналах („Правда“, „Зоря“, пізніше „Житє і Слово“), що й виходили за грошевою допомогою Наддніпрянців — друкували свої твори й наддніпрянські письменники. І згадані вже три українські повістярі теж друкували свої твори поза межами колишньої Росії (то в Галичині, то у Швейцарії).

Та все ж указ із 1876. р. сильно нашкодів розвиткові українського письменства. Цілі покоління на Наддніпрянщині виростили в тій думці, що ніякого українського письменства немає. Так само через нього Збруч на довго, до 1905. р., робився не тільки політичною, а й культурною прірвою між синами того самого народу. А це ще більше шкодило українській нації, ніж те, що розвиток літератури прислаб...

На 70-ті роки припадає ще початок діяльності визначного поета Михайла **Старицького** (1840—1904 р.). Він перший після Шевченка заговорив іншим словом, з нього говорив інтелігент Росії, що важко відчуває на собі гніт деспотичного самодержавного уряду. Тільки ж Старицький знаний у нас більше, як організатор театру та драматичний письменник.

У 70—80 роках діяльність **українського театру** мала для нас виняткове значіння. Для українського друкованого слова царська цензура милосердя не знала. Зате попустила пізніше у 80. роках трохи театрові, дозволила грати українські твори, але з тим, що в них можуть виступати тільки селяни. Це було, з одного боку, добре: письменники могли змальовувати з усіх боків українське село. Але ж погане було те, що українському театрові звужували сильно рямки. А серед тих страшних утисків українського слова, український театр був єдиним прилюдним місцем, звідкіля лунало українське слово. Його вигнали були з преси, зі школи, з уряду, з церкви. Крім селянської стріхи, та... дощок театру його ніде вживати не можна було. Драматична поезія за весь цей час сильно зросла, дарма що їй зазначили вузькі межі. Крім творів із селянського життя, допускали ще й історичні драми. Поміж такими письменниками, що писали драми (драматурги), крім Старицького, що і свої твори писав, і переробляв для сцени твори інших

письменників, назвати треба твори Марка **Кропивницького** (1841—1910) та Івана **Тобілевича** (1845—1907), якого й досі ще уважають за найбільшого українського драматурга.

Драгоманів — Реалісти — Франко

Царський указ із 1876. р. Наддніпрянщина прийняла... без протесту. Єдиний, що криком кричав на цілу Європу проти нього, був Михайло **Драгоманів** (1841—1895), політичний емігрант із Наддніпрян-

Іван Франко

щини, „розум України“, як його охристили в нас („серце України“ — Шевченко) Сам хоч історик, дуже цікавився письменством. Але від письменства він домагався, щоб воно змальовувало дійсну життєву правду (реалізм). Зокрема від українських письменників вимагав, щоб вони знали європейське письменство, а не душилися виключно на своєму загумінку. Драгоманів, як відомо, був у зносінах із Галичиною, мав великий вплив на

тодішню молодь (Франка, Павлика, О. Терлецького), листувався з нею, „тягнув її за вуха“, щоб вона вчилася, розвивала свій ум, щоб простого народу не цуралася, та для його трудилася.

Думки Драгоманова на завдання письменства засвоїв собі найбільший письменник Галичини й найкращий його учень Іван **Франко** (1856—1916), той дійсний співець недолі Галицької Землі. Він писав дуже багато: поезії, повісті, оповідання, драми... все це або образки з життя тих, що „в поті чола“ на свій хліб заробляють, або думки про

боротьбу між світлом та темрявою, при чому так і чується, що поет має незбиту віру в перемогу світла. До світла веде один шлях — праця („працювать, працювать, працювати, в праці сконатъ!“) і боротьба („лиш боротись значить жити!“), при чому ніколи не можна зневірюватись. Хоч Франко любив свій народ понад усе, хоч він був для нього „вся честь його, слава“, то він уважав, що тільки той любить як-слід Україну, „хто любить усіх людей, усіх зарівно“. Любов до народу розумів Франко по-своєму. Вона повинна проявлятися, на його погляд, у найчорнішій роботі для України та в вічному накликуванні, щоб „вона не спала“. У його цій любові ховається любов до всіх бідних, понижуваних, кривджених. Франка займала найбільше сучасність. Але ж як добрий знавець минулого, він цікавиться й такими постатями в минулому, що їх страждання виходили з праці для громади („Панські жарти“, „Іван Вишеньський“), що їх праця йшла для громади („Захар Беркут“). Думками про громадівство так пересякнута

Борис Грінченко

вся письменницька праця Франкова, що він нераз неначе сам соромиться своїх власних почувань („Зів'яле листя“). Крім того Франко ще й великий учений, перекладач із чужих письменників і писав теж книжки для дітей („Лис Микита“).

Подібні думки як у Франка, проскакують і крізь літературну працю Бориса **Грінченка** (1864—1911), теж як Франко т. зв. універсаліста (поет, оповідач, повістярь, драматург і т. д.). І він — за мету життя ставить працю („Праця єдина з неволі

нас вирве“). І він вірно змальовує робітних людей. І його цікавить минуле, й йому лежить на серці доля рідного краю — та тільки талантом Франкові він не дорівнює.

Десять років

Десять років XIX ст. — це буйний розквіт української реалістичної літератури. Тут важне те, що від тих часів уже не треба говорити окремо про письменство Наддніпрянщини й західніх українських земель. Різниця вже повирівнювалась. Хоч Збруч і на далі розєднював іще письменників, алеж вони духово єдналися, жили тими самими інтересами. Для цієї справи немало поклала заслуги „Зоря“ під редакцією Василя Лукича та професор **Михайло Грушевський** (1866—1934), організатор української науки в Галичині й Наддніпрянщині, найбільший історик новітньої доби, головний редактор, першого на європейську міру в нас журналу „Літературно-Науковий Вістник“ у Львові (1898), котрий згуртував був усіх українських письменників. Грушевський писав теж історичні оповідання.

І за Збручем і тут письменники находять нових і нових людей, що їх досі в літературі не зачіпали. За Франком, що писав і оповідання й повісті з життя Борислава („Полуйка“, „Воа Constrictor“, „Борислав сміється“) зацікавився бориславськими робітниками Степан **Ковалів** (1848—1920), Осип **Маковей** (1867—1925) підмітив життя дрібних міщан і покпив собі з дрібничковости інтелігенції (він і поет). Такий самий сміх почувся з віршів Володимира **Самійленка** (1864—1925), що бачив великий розріз між словами і вчинками у своїх наддніпрянських земляків. Наталія **Кобринська** (1855—1929) станула в своїх оповіданнях в обороні галицької жінки, що була куди більше в тому часі залежна, ніж наддніпрянська, як це бачимо

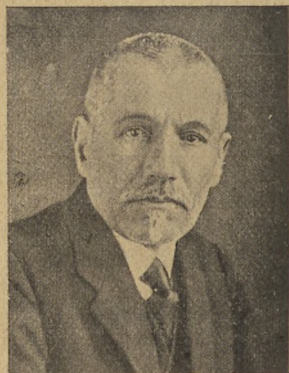
з оповідань Олени **Пчілки** (1857 – 1932). Андрій **Чайковський** (*1857) зазнайомив нас у своїх повістях із дрібною „ходачковою“ шляхтою, яку трохи раніше виводив у своїх комедіях Григорій **Цеглинський** (1853—1912). І галичанин Тимотей **Бордуляк** (*1864) і наддніпрянець Модест **Левицький** (1866—1932) дали цілу низку ширих і сердечних оповідань із життя сільської бідноти. Відносинами між інтелігенцією й народом, а то й життям інтелігенції зацікавився Володимир **Леонтович** (1866—1933), Агатангел **Кримський** (*1871), поет і перекладач, радо витає на Сході між Персами й Арабами, а з Українців цікаві для нього, здебільша, хорі душевно молоді люди. Орест **Левицький** (19849—1922) вводить нас живими оповіданнями в XV—XVI ст. — зате із Ярославом **Окуневським** (1890—1929) ми блукаємо світами, а з талановитим Павлом **Грабовським** (1864—1902) сибірським засланцем тужимо за рідним краєм і милосердимось над тими, що їх граблять. Буковинка Єзгенія **Ярошинська** (1868—1904) знайомить нас із відносинами на буковинському селі. Денис **Лукіянович** (*1874) змальовує боротьбу подільських селян із двором а поміж собою, та Дмитро **Шаркович** (1849—1920) — тяжке життя степового люду. До тої доби належить своїми віршами Василь **Шурат** (*1872), поет і дуже гарний перекладач, поет та оповідач Микола **Чернявський** (*1861), Людмила **Старицька-Черняхівська** (істор. драма), й Любов **Яновська** (*1861), підмітлива спостерігачка селянського й інтелігентського життя. Вячеслав **Будзиновський** (*1868) зі своїми сатиричними образками з життя галицької інтелігенції, Уляна **Кравченко** (поетка) і багато — багато інших.

Та взагалі в письменстві, ще й до того українському, важко потягти докладну межу та сказати, що цей або той письменник — тільки реа-

ліст. Так, напр., важко сказати про найбільшого поета дев'ядесятих років, вогненного борця за волю свого народу, про **Леся Українку** (1872—1913) чи вона тільки реалістка. Те, що вона писала, все з життя взяте. А ось така чудова її річ, як „Лісова пісня“ як яка казка. Або її драми: дія в них відбувається не на Україні та не в теперішніх часах, а звичайно в давніх та ще чи в Греції, чи в Римі, чи в Єгипті. Але ж поетка, пишучи, їх, була душею на Україні і свій народ мала на думці. Те саме треба сказати про **Михайла Коцюбинського** (1864 до

Леся Українка

Василь Стефаник

1913), найкращого оповідача з тих часів, великого мистця слова, що вмів творити прекрасні образи та чудово віддавати настрої. **А проте** всі його оповідання — схоплені з дійсности, письменник віддає правдиво життя (прекрасні малюнки з часів революції). Те саме треба сказати про оповідання великих знавців селянської душі, теж великих майстрів слова, покутянина **Василя Стефаника** (1874) та гуцула **Марка Черемшину** (1874—1927).

Те, що вони пишуть, це образи реалістичні, з дійсного життя людей змальовані, а проте зачислити їх до чисто реалістичної школи не можна, бо в обох письменників велику вагу має — настрої, вибух почуття, і для одного і другого вони все знаходять відповідні слова (імпресіонізм).

Зате чистим реалістом, таким, що не жахається подавати й найголішої правди, від якої неможна і здригнутися (натуралізм) треба назвати найвизначнішого представника українського письменства з початку 20-го століття **Волод. Винниченка** (1880). Це поет селянської нужди, безземельних, наймитів та робітників, при чому дуже любується в контрастах (багаті — бідні; пани — наймити й т. д.). Винниченко невдоволений сучасним ладом та поглядами на світ загалу людей і в цілій низці повістей і драм створює собі власний світогляд і дає свої власні відповіді на питання, які можна вирішувати всяко. Із письменників того часу натуралістами можна назвати **Грицька Григоренка** (1896-1927 оповідання зі сільського життя), зате ж такі, як **Степан Васильченко** (1878 до 1931), **Архип Тесленко** (1882 до 1911) — це просто талановиті оповідачі-реалісти. Реалістами сатириками треба вважати покутського оповідача **Леся Мартовича** (1871-1916), що підмічує дрібне життя галицького селянина й інтелігента та почасти Антона **Крушельницького** (*1878), що пробував дати насмішливу повість із галицького життя.

Та, як звичайно у світі буває, що одна якась подія загально не втримується, а згодом невдоволені нею люди витворюють щось нове — так воно і з письменством. Невдоволені реалізмом і натуралізмом письменники, самі часто не цураючись ні одного, ні другого почали завертати від правдивого життя в уявне, фантастичне, кохатися в переміні різних душевних проявів (психольогія), замість правдивого, напр. образу давати тільки

знаки, символи (символісти). А ще були такі, що зовсім не звертали уваги на те, чи читацька громада їх розуміє, чи ні, тільки дивилися на те, чи сказане було гарне (краса для краси, мистецтво для мистецтва!) Все таке переживала Європа, все це перекинулось до нас. Найяскравіше проявилася ця течія у творах буковинки **Ольга Кобилянської** (1863 р.). Вона дуже чутка на красу карпатської природи, ставала все в обороні т. зв. духової аристократії, яка має в неї велику перевагу на темною юрбою. Коли Кобилянська дає й реалістичні малюнки (Земля), то і в них теж повно символики. Те саме бачимо в **Катрі Гриневичевій**, **Гната Хоткевича** (*1875), **Івана Липи** (1865-1922) та **Михайла Ядкова** (*1873), хоч цей останній не цурається й реалістичних (Танець тіней), а то й натуралістичних повістей (Огні горять).

Крім того, опір проти реалізму проявився в тому, що письменники кидають суспільні питання, не цікавляться громадою, займаються самими собою, та виспівують тільки власні почування [новий романтизм].

Пізніші письменники

Так розуміла літературу, напр. галицька „**Молода Муза**“, в 1900 роках, куди належали й символісти й новоромантики, такі, як **Василь Пачовський**, (1873), автор розкішних любовних віршів і невдачних патріотичних драм, **Петро Карманський** (*1878), понурий, вічно невдоволений, повний яду та глуму, **Остап Луцький** (*1883), **Степан Чарнецький** (*1881) і інші. Дуже близько підходить сюди вічно задуманий сумний поет осени **Богдан Лепкий** (*1862), закоханий у спогадах із прожитого давніше (автор гарних реалістичних оповідань, в найновіщих часах пише історичні повісті). Зразкові новоромантики в нас — це майстер вір-

шової форми **Микола Вороний** (1871), а далі найкращі представники передвоєнної поезії, що виступили після першої російської революції: **О. Олесь** (*1878), **Микола Філянський** (1873), **Спиридон Черкасенко** (*1876 пише й реалістичні драми) та **Грицько Чуприна** (1879—1921) з його легким дзвінким, віршем.

Бували в нас і інші напрямки в письменстві, що їх знала Європа. Ось італійський футуризм, (поезія майбутнього), що вже зриває навіть із „здоровим розумом“ та проводить нераз немов комусь „назбитки“ гру поодиноких слів, а то й звуків, без ніякого значіння. І той футуризм найшов собі захисника в особі **Михайла Семенка** (*1892), що після війни найшов декількох наслідувачів (Гео Шкорупій і ин.).

Післявоєнна література.

Після світової війни та великої революції на Україні появилася багато різних літературних напрямків і сила талановитих письменників. Літературні течії борються між собою. Але ж ненормальні політичні умови, серед яких доводиться жити і працювати українським письменникам, тяжко відбиваються на їх праці.

В Наддніпрянщині вони живуть під обухом, власного обличчя показати не можуть, а як покажуть, то зараз кажуть їм лице змінити. Так сталося з талановитим поетом, як то кажуть „з божої ласки“ **Павлом Тичиною** (*1891). Колись він захоплювався українською революцією, а тепер почав складати комуністичні агітки віршем. Так воно, здається, буде і зі зрівноваженим, спокійним **Максимом Рильським** (*1895), що його кожний вірш був спокійний, викуваний наче з криці (неоклясик). Під цим обухом терплять і ті, що комунізм прийняли за свою віру: **Хвильовий** (1893-1933), **Сосюра** (1899) і інші.

Дехто з талановитих письменників перестав писати (Антоненко-Давидович, Підмогильний, Косинка й иш.), а тільки небагато находять ласку в сучасного уряду (Микитенко, Панч і т. д.).

Про Західні Землі та емігрантів - письменників важко тепер іще що казати з погляду історії письменництва, бо всі післявоєнні письменники щойно **творять**, і хоч багато між ними цікавих і талановитих (буковинець Д. Загул, живе на Радянській Україні, Галичани: М. Голубець, Р. Купчинський, Ю. Шкрумеляк, О. Бабій, Ж. Процишин, Ст. Левинський, і ин. — Волиняки: Галина Журба, У. Самчук, А. Крижанівський; емігранти О. Маланюк Л. Мосендз, Ю. Липа, і т. д.; та Закарпатяни: Гренджа-Донський і т. д.), — але ж обличчя їх іще може змінитися, тимто про них доведеться говорити що-йно пізніше. До **історії письменства** вони ще не належать.

* * *

Наша українська література тим найбільше цікава що дуже близька до народу. Провідною ниткою у всіх її визначних творах вється тяга до правди і свободи, протест проти всякої кривди й насилю, любов до краси. Загально всі погоджуються, що українська література переважно демократична (народолюбна) і формою доступна широкій народній масі. Притім є в ній уже чимало дійсних перлин краси, таких, що можуть сміливо йти в парі з кращими творами світової літератури. Наша словесність, наші пісні, думи й казки чудують своєю красою слова й музики чужинців.

Тимто ми повинні вчитуватися в нашу літературу — бо це нині головний двигун нашої духової культури.

Нарід, що має високу культуру, любить її та змагає до все вищих її форм — не може загинути.

123.25/34

- 40) Історія політичних думок в старини і середніх віках.
(Як люди доходили до думок про свободу, рівність і право народу) 45 "
- 41) На переломі середніх і нових віків. Світова історія, ч. VII. 40 "
- 42) Які є тварини на землі? (Опис всіх тварин світа від найменших до найвищих). Наука зоології, II частина (з образками) 35 "
- 43) Україна під Литвою і Польщею. Історія українського народу, частина II. 35 "
- 44-45) Народини нового людства. Світова історія, VIII. частина. Доба абсолютизму і перші революції 45 "
- 46) Від риби до малпи. Опис всіх вищих тварин світа. Наука зоології, частина III. (з 41 образками звірів). 35 "
- 47) Національна ідея. Звідки вона взялася і до чого змагає? 35 "
- 48) Українська козацька держава. Від Б. Хмельницького до Дорошенка. Історія українського народу, ч. III. 35 "
- 49) При битій дорозі. Історія українського народу, IV. частина. Від гетьмана Дорошенка до упадку української козацької держави. 35 "

В 1934 року вийшли дотепер такі книжки :

- 50) Про велику французьку революцію. Світова історія ч. IX. 35 "
- 51) Розвиток народного господарства. Наука суспільної економії, частина I. 35 "
- 52) Механіка течей і газів. Наука фізики, частина II. 35 "
- 53) Культурна родина. Про те, як мають жити між собою чоловік і жінка, батьки і діти 35 "
- 54) Як у світі люди господарять і з чого живуть. Наука суспільної економії 35 "
- 55) Рослина та її життя 35 "
- 56-57) Промисл і торгівля, ціня і гроші. Наука суспільної економії 70 "
- 58) Перед світовою бурею. Що діялось в 19 столітті 35 "
- 59) Банки і капіталізм. Наука суспільної економії IV. 35 "
- 60) Відродження української нації. 35 "
- 61) Історія української літератури. 35 "

Всі книжки з численними образками.

Хто хоче замовити якубудь одну книжку, той мусить прислати гроші готівкою за книжку і за кожду одну книжку 5 грошів на поchtову пересилку.

Отже разом вийшло дотепер 4 річники книжок (чотири разів по 12 книжкових чисел).

Хто тепер купує безпосередно в „Самоосвіті“ один річник книжок той платить 4 зол. вже разом з пересилкою.

Хто купує два річники, той платить лише 7.50 зол. За три річники платиться лише 10 зол., а за чотири річники (тоє 48 книжкових чисел) платиться тільки 12 зол. разом з пересилкою.

Хто пришле гроші за чотири річники і разом передплату на 1934 рік (то є суму 15.50 зол.), той дістане як додаткову нагороду цікаву книжку вартости 4 золотих.

УВАГА! Хто пришле 17 зол., той дістане 4 річники „Самоосвіти“, буде крім того „Самоосвіту“ діставати через цілий 1934 рік (12 книжок), дістане 10 книжок „Найкращих Оповідань“ і в додатку 1 книжку в ціні 4 золотих.

Для заграниці та сама ціна, але за пересилку окрема доплата, в залежности від краю. Самі купіть і другим порадьте. Передплатіть негайно на 1934 рік, а будете діставати щомісячно цікаву книжку.

УВАГА!!! Передплата „Самоосвіти“ на рік 1935 є знижена і виносить тільки 3 зол. річно за 12 книжок (по одній книжці місячно). Гроші слати чеком число 500. 872. На чеку зазначити, на що є призначені гроші.

Негайно візьміться до „Самоосвіти“.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке красне письменство?
2. Що таке словесність?
3. Що таке поезія, проза, драма?
4. Що це були літописи?
5. Якою мовою були писані перші книги на Україні?
6. Який знаєте найкращий твір старої української літератури?
7. Коли і чому почало відроджуватися наше письменство після татарської навали?
8. Коли стали появлятися у нас перші друкарні і друківані книги?
9. Яке це мало значіння?
10. Про що писалося найбільше у перших наших друківаних книгах? Що знаєте про м. Смотрицького та І. Вишенського?
11. Що це були інтермедії?
12. Що знаєте про наші народні думи?
13. Коли почалося нове відродження укр. літератури, вже чистою народньою мовою? Хто дав початок?
14. Який вплив на літературу всіх народів мала французька революція?
15. Що це був романтизм?
16. Кого ще знаєте крім Котляревського з перших письменників нашого літературного відродження?
17. Що знаєте про Тараса Шевченка?
18. Хто перший почав писати народньою мовою в Галичині? Хто на Буковині?
19. Які заслуги для оживлення укр. літератури поклав Мих. Драгоманів? Що таке реалізм?
20. Що ви чули про П. Куліша, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького?
21. Що знаєте про творчість Ів. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, В. Винниченка, Ів. Тобілевича, М. Старицького, Б. Грінченка, Василя Стефаника?
22. Яка є провідна думка української літератури?
23. Чому кожний Українець мусить прочитати головні твори української літератури?

(Від Видавництва „Самоосвіти“: Від 1936 року наше видавництво задумує видавати малими книжочками дещо з найкращих перлин української і світової літератури).

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001021760356

28 GRUB 1934

Почтове зложено гуртом. Pocztaowa opłata zapł. ryczałtem.

12323
34

**Найкраща забава — це книжка
з цікавими оповіданнями!**

Такі книжки вийшли п. н.

Найкращі Оповідання

Таких книжок вийшло 10, ціна одної книжки
35 сот.

Ці книжки є такі:

1. Страх в лісах Індії,
2. Огонь вмер!
3. Між чорними людьми в Африці,
4. Давні люди і звірі,
5. Українець на тім світі,
6. Борці за волю,
7. Козацька дитина,
8. Панцирний поїзд „Стрілець“,
9. Козацька любов — історична драма.
10. Подорож у Сибір (цікаві пригоди).

Гроші слати на чековеkonto 500.872
з допискою „Найкращі оповідання“.

Хто купує всі 10 книжок разом безпосередно
у „Самоосвіті“, той платить лише 2.50 зол.
разом з пересилкою.

Всі книжки з красними образками!

Адреса: ЛЬВІВ, Мідкевича 7, „Самоосвіта“

Редакція „Самоосвіти“: Др. К. Коберський, інж. І. Лучишин,
Др. М. Стахів, проф. Е. Яворовський.